

Wstęp

Człowiek rozwija się przez całe życie,
ale jednak to, co nabył w dzieciństwie,
pozostaje zasadniczą wytyczną na dalszy ciąg
jego nieraz zmiennej i burzliwej historii.

A. Kępiński, *Lęk*

Na przestrzeni dziejów dziecko i dzieciństwo były odkrywane kilkakrotnie. Każde z tych odkryć ukazywało jego trudną sytuację, ale też prowadziło do lepszego poznania potrzeb dziecka, tajemnic rozwoju i poprawy sytuacji społecznej. Działo się tak, gdyż odkrywane prawdy o trudnym losie dziecka mobilizowały światłe jednostki i ruchy społeczne do działania zmieniającego sytuację dziecka i wspierania jego rozwoju. Angażowały też siły społeczne i polityczne do zmiany warunków życia dzieci oraz uwzględniania w podejmowanych decyzjach „interesów dziecka”.

Dziecko i dzieciństwo stawały również w centrum zainteresowania badawczego naukowców, szczególnie psychologów, którzy poznając mechanizmy i prawidłowości jego rozwoju, pokładali w nim nadzieje na ulepszenie świata. To dzięki ich pracom dzieciństwo postrzegane jest jako kategoria biologiczno-rozwojowa związana z etapami rozwoju dziecka, jego wiekiem i ze specyfiką rozwojową przypisaną temu wiekowi¹. Ten sposób definiowania dzieciństwa przełamał Philippe Aries w książce *Historia dzieciństwa*. Odkrywa w niej, że jest ono tworem kultury, jest wpisane w czas historyczny i biograficzny oraz w przestrzeń domu, szkoły, miasta, społeczeństwa. Dziś przedstawiciele nauk społecznych określają dzieciństwo jako kategorię historyczno-społeczno-kulturową. Stała się ona podstawą badań nad dzieciństwem w różnych czasach, kulturach, regionach i strukturach społecznych, przyczyniając się do rozwoju dziejów dzieciństwa oraz antropologii, socjologii i psychologii dzieciństwa².

Dziecko i jego dzieciństwo rozpatrywane są także w perspektywie pedagogicznej, zwłaszcza pedagogiki społecznej. Nawiązując do dorobku i osiągnięć

¹ B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 868.

² Eadem, *Trzy nurty badań nad dzieciństwem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1995, nr 10.

innych nauk – filozofii, antropologii, socjologii, psychologii, historii, biologii – należy stwierdzić, że pedagogika przyjęła orientację humanistyczną, według której dzieciństwo jest wartością, a dziecko osobą obdarzoną godnością i wolnością, jest podmiotem własnego rozwoju, któremu przysługują określone prawa. We współczesnych koncepcjach pedagogicznych dziecko traktowane jest jako podmiot, współtwórca własnego dzieciństwa i społeczeństwa, natomiast dzieciństwo jako istotny etap przygotowujący do dorosłości. Jest to w ujęciu wielu badaczy dzieciństwa przedstawianie tego etapu życia jako okresu indywidualnego i autonomicznego w rozwoju człowieka, dzieci natomiast określa się jako podmioty własnej aktywności, twórców, kreatorów własnego środowiska.

Nowy interdyscyplinarny dyskurs o dzieciństwie stawia dziecko w centrum zainteresowań, zawsze jednak w kontekście środowiskowych uwarunkowań jego rozwoju, wychowania, socjalizacji i edukacji, a także zmian, jakie zachodzą w skali lokalnej i globalnej. Dzieciństwo kształtowane jest przez zmiany społeczne, kulturowe, polityczne, ekonomiczne związane z polską rzeczywistością oraz procesami globalizacji.

Dzisiejsza rzeczywistość poszerza codzienną przestrzeń życia dziecka, pojawiają się nowe źródła kształtujące jego doświadczenia, przeżycia i zachowania. Kontaktuje się ono nie tylko ze środowiskiem bezpośrednim (rodziną, szkołą, rówieśnikami, kulturą), ale i pośrednim, które coraz częściej jest światem wirtualnym, cyberprzestrzenią. Zmiany społeczne dokonujące się w naszym kraju pod wpływem transformacji ustrojowej, jak również pod wpływem idei postmodernizmu, zapoczątkowały również proces zmian w warunkach życia dziecka i postrzeganiu dzieciństwa. Ta „transformacyjność” naszego społeczeństwa, niosąca ze sobą przełom kulturowo-cywilizacyjny, powoduje zmiany w różnych obszarach życia, jak również w przestrzeni życia dziecka, zmieniając obraz jego dzieciństwa³. Przede wszystkim inna jest przestrzeń kontaktów dziecka ze światem, znika przestrzeń specyficzna dawniej dla niego, a coraz bardziej staje się dostępna ta wcześniej rezerwowana tylko dla dorosłych. Dziś „nie ma już przestrzeni charakterystycznych tylko dla dzieci”⁴. Mogą one dotrzeć wszędzie, zdobyć potrzebne informacje, są im przyznawane również liczne prawa, dzięki którym mogą stać się osobami partycypującymi zarówno w życiu rodzinnym, jak i społecznym. Jednak wiek XXI, jak pisze D. Waloszek, „odziedziczył nierozwiązane problemy dziecka i dzieciństwa i niestety je pogłębia”⁵.

³ W. Segiet, *W kręgu zmian w i dla edukacji (z odniesieniem do relacji nauczyciel – rodzic – uczeń)*, w: *Animacja w środowisku. O potrzebie kreowania działań lokalnych (teoria a praktyka społeczna)*, red. K. Segiet, K. Słupska, A. Tokaj, Poznań 2017, s. 79.

⁴ B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo*, op.cit., s. 870.

⁵ D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna, metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, Kraków 2006, s. 35.

Jakkolwiek dziś sytuacja dziecka jest inna niż w przeszłości, to – niestety – tak jak dawniej doświadcza ono konsekwencji trudności, z którymi borykają się rodziny, oraz patologii różnych zachowań rodzicielskich. Dzieci nadal są często krzywdzone i wykorzystywane, mimo że w społeczeństwie wzrasta świadomość konsekwencji krzywdzenia dziecka, a do pomagania mu włącza się rozbudowany sektor profesjonalistów. Stało się to dla autorek impulsem do podjęcia rozważań nad dzieciństwem.

Prezentowana monografia sytuuje się w obszarze pedagogiki społecznej. Jej tematyka obejmuje zagadnienia dzieciństwa ukazanego z perspektywy nauk pedagogicznych, dzieciństwa w kręgu przemocy oraz pracy z dzieckiem i rodziną prowadzonej w środowisku życia. Te trzy wyodrębnione części analizy dzieciństwa uwzględniają aspekty poznania, zrozumienia i zmiany, która dokonywała się w przeszłości, jak i zmianę dokonującą się w realiach dzisiejszej rzeczywistości.

Pierwsza część pracy koncentruje się na przedstawieniu dzieciństwa z perspektywy nauk pedagogicznych. Poruszone tutaj zagadnienia skupiają się na dziecku i dzieciństwie jako kategoriach poznania naukowego na gruncie pedagogiki oraz uwarunkowaniach dzieciństwa wyłaniających się z badań empirycznych, które stanowią podstawę zrozumienia sytuacji dzieci (nie można rozpatrywać jej w oderwaniu od kontekstu środowiskowego czy społeczno-kulturowego). W końcowej części rozważań przedstawione zostały – w ujęciu syntetycznym – zmiany w podejściu do dziecka i dzieciństwa we współczesnej pedagogice teoretycznie oraz empirycznie zorientowanej.

W drugiej części dokonano analizy zjawiska przemocy wobec dziecka. Pokazano okoliczności jej odkrycia, a także pierwsze definicje i zmiany, jakie w przemocy następowały pod wpływem podejmowanych badań. Scharakteryzowano jej cztery główne formy (przemoc fizyczną, przemoc psychiczną, przemoc seksualną, zaniedbanie), podając ich definicje, przejawy i konsekwencje doświadczania jej przez dziecko. Ponadto omówiono etiologię zjawiska. Pokazano również, że przemiany społeczno-kulturowe i prawne zmieniały postrzeganie dziecka i podejście do stosowania wobec niego przemocy – od przedmiotowego traktowania dziecka do traktowania go jako podmiotu, któremu przysługują określone prawa i ochrona przed ich łamaniem, jak też zapewnienie udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących życia społecznego, w którym funkcjonuje. W końcowej części podano dane statystyczne dotyczące rozmiarów przemocy wobec dziecka w rodzinie i wśród rówieśników.

Z kolei trzecia część pracy to odniesienie do zarysowanego w tytule terminu zmiana. W trosce o lepszą jakość dzieciństwa przedstawiono tutaj zagadnienie dotyczące pracy z dzieckiem i rodziną w środowisku życia. Podkreślono znaczenie zasobów wychowania i wsparcia w diagnostyce pedagogicznej oraz planowania pracy pomocowej (kompensacyjnej) z dzieckiem i rodziną.

Ukazano etyczne podstawy pomocy dziecku i rodzinie, scharakteryzowana została także profesjonalna pomoc skierowana wobec niego i jego bliskich. Na końcu rozważań znalazł się opis idei wzmacniania rodziny w polityce społecznej jako przykład dobrej zmiany, która przedstawia najnowsze tendencje w zakresie pomocy, tj. samodzielność podmiotów, którym udziela się pomocy i wsparcia.

Celem monografii było zaprezentowanie problematyki dzieciństwa w ujęciu teoretyczno-empirycznym, zaakcentowanie zmian w podejściu do dziecka, dzieciństwa na gruncie nauk pedagogicznych, zwłaszcza pedagogiki społecznej, w szczególności do zagadnienia przemocy wobec niego, a także przedstawienie idei, zasad i form pomocy dziecku i jego rodzinie. Pomoc i wsparcie skierowane do dzieci i rodzin w środowiskach ich życia to ważny cel pedagogiki społecznej, który znajduje odzwierciedlenie w poglądach Heleny Radlińskiej, twórczyni pedagogiki społecznej w Polsce, która podkreślała, że środowiska (zwłaszcza rodzinne) mogą tworzyć dzieciom warunki prawidłowego lub nieprawidłowego rozwoju, edukacji⁶. Te niekorzystne należy modyfikować, reorganizować, zmieniać, aby stanowiły dla dzieci dobre rozwojowo warunki życia, zwłaszcza w okresie dzieciństwa, które wyznacza dalszy bieg życia człowieka.

Prezentowaną książkę kierujemy do przedstawicieli wielu nauk, w tym humanistycznych, społecznych, teoretyków dzieciństwa i jego badaczy, nauczycieli, pedagogów, pracowników socjalnych, studentów kierunków socjologicznych, pedagogicznych, nauk o rodzinie, psychologów oraz szerokiego grona odbiorców, którzy interesują się problematyką dzieciństwa profesjonalnie, a także do rodziców, dla których dobro dziecka jest najważniejsze.

Poznanie problematyki dzieciństwa (w ujęciu interdyscyplinarnym, holistycznym) pozwoli zrozumieć dziecko, a to już pierwszy krok do podjęcia próby zmiany jego sytuacji (jeśli zaistnieje taka konieczność). Mamy nadzieję, że lektura monografii zainspiruje czytelników do podejmowania różnego typu działań, które uczynią świat dziecka lepszym, sprzyjającym jego dzieciństwu.

Autorki monografii kierują szczególne podziękowania do Pani Dziekan Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, prof. zw. dr hab. Agnieszki Cybal-Michalskiej, za życzliwe przyjęcie propozycji wydawniczej oraz pomoc w finalizacji przedsięwzięcia publikacyjnego.

Poznań, styczeń 2019 r.

⁶ B. Matyjas, *Integralna koncepcja wychowania w ujęciu Heleny Radlińskiej (punkt widzenia pedagogiki społecznej)*, w: *Pedagogika zdrowia w teorii i praktyce*, red. B. Zawadzka, T. Łączek, Kielce 2017, s. 95 i in.